

Van samenleven naar heilige oorlog

Verhoudingen op het Iberische schiereiland voor en na de verovering van
Toledo in 1085

Thomas Kerstens, 3636623

18 juni 2013

Dr. A.J. van den Hoven-van Genderen

Onderzoeksseminar III

11.029 woorden

Inhoudsopgave

<u>Inleiding</u>	<u>3</u>
<u>1. Termen en Definities</u>	<u>5</u>
1.1 Frontier	5
1.2 Het Iberisch schiereiland, al-Andalus, de Moren en de <i>taifa</i> staten	7
<u>2. De Islamitische veroveringen en de Umayyaden (711-801)</u>	<u>8</u>
2.1 De Moorse invasie	8
2.2 Het koninkrijk Asturië	10
2.3 Verdeeldheid in al-Andalus	11
2.4 Het Umayyaden emiraat	12
2.5 Franken op het Iberische schiereiland	13
<u>3. Nieuwe grenzen (801-1050)</u>	<u>14</u>
3.1 Versterking en verzwakking	14
3.2 Vestiging in de Duero vallei en het koninkrijk León	15
3.3 Castilië	16
3.4 Het kalifaat van Córdoba	17
<u>4. De Toledaanse frontier (1050-1150)</u>	<u>20</u>
4.1 De kruisvaardersideologie	20
4.2 De val van Toledo	23
4.3 De nieuwe <i>frontier</i>	24
<u>5. Na de val van Toledo</u>	<u>28</u>
5.1 De komst van de Almoraviden	28
5.2 De strijd om Toledo te behouden	29
5.3 Christelijke huurlingen	31
<u>6. Conclusie</u>	<u>33</u>
<u>Literatuurlijst</u>	<u>36</u>

Inleiding

Dit paper onderzoekt de politieke en militaire verhoudingen tussen christenen en moslims op het Iberische schiereiland voor en na de val van Toledo in 1085. De val van Toledo is gekozen omdat het een keerpunt vormde in de verhoudingen op het schiereiland tussen de autochtone christenen en de Moren, die in 711 het Visigotische koninkrijk hadden onderworpen. Het was de eerste keer dat een grote stad, die onder islamitische bewind stond, in handen viel van een christelijke invasiemacht. Dit was het begin van een nieuwe fase in de strijd tussen de twee groepen waarin de nadruk kwam te liggen op het idee van een heilige oorlog. In deze periode formuleerde de pausen in Rome het idee van strijden voor God. In al-Andalus ging aan de val een periode van religieuze vernieuwing vooraf.

De beschouwing begint met de invasie van Spanje in 711. De invasie vormt een interessant contrast met de val van Toledo bijna vier eeuwen later. In beide gevallen kwamen de nederlagen volkomen onverwacht en waren tijdgenoten ervan overtuigd dat het ging om uitzonderlijke gebeurtenissen, die enkel een goddelijke bestraffing konden zijn.¹ De twee gebeurtenissen kunnen keerpunten worden genoemd, hoewel dit uiteraard altijd een gevaarlijke term is. Zeker is dat beide van belang waren en zorgden voor een significant verschil in de verhoudingen tussen de christelijke en islamitische wereld. De invasie van 711 was de eerste keer dat moslims erin slaagden om een deel van het Europese continent te bezetten. Ook bracht het voor het eerst de legers van de islamitische wereld en West-Europa tegenover elkaar. De val van Toledo betekende het einde van de strategisch superieure positie van de Moren op het Iberische schiereiland en het was de eerste keer dat de islamitische vorsten significant werden teruggedrongen sinds de val van het Visigotische koninkrijk.

Een derde keerpunt, de komst van de Almovariden aan het einde van de elfde eeuw, is gekozen als het eindpunt voor dit paper. De invasie was een direct gevolg van de val van Toledo en gaf de nieuwe situatie goed weer. De Almovariden brachten een strenge, puriteinse vorm van islam met zich mee. Dit vormde een tegenwicht voor het militantere christendom dat zich in de elfde eeuw had ontwikkeld. De komst van de Almovariden en deze religieuze

¹ Roger Collins, *Early Medieval Spain: Unity in Diversity* (Londen 1995) 158.
Derek William Lomax, *The Reconquest of Spain* (New York 1978) 65.

ontwikkelingen zouden na de val van Toledo de verhoudingen op het Iberische schiereiland vormgeven.

Als bronmateriaal is vooral gebruik gemaakt van de boeken *Early Medieval Spain* en *The Reconquest of Spain* van respectievelijk Roger Collins en Derek William Lomax. Voor deze boeken is gekozen, omdat beide historici goed bekend staan om hun deskundigheid aangaande de Spaanse geschiedenis. Collins is voor zijn werk op het gebied van het vroegmiddeleeuwse Spanje meerdere malen geëerd en Lomax maakte tijdens zijn ambtsperiode aan de Universiteit van Birmingham de school tot een van de meest invloedrijkste op het gebied van middeleeuwse Spaanse literatuur. Het boek van Lomax is enigszins verouderd, maar hier is zo goed mogelijk rekening mee gehouden. Waar mogelijk is er geprobeerd om het boek aan te vullen met andere literatuur. Naast deze boeken is er gebruik gemaakt van enkele artikelen die verdieping bieden aan een aantal thema's die aan bod komen.

De paper is chronologisch opgebouwd, beginnend met de invasie van 711 en eindigend met de komst van een tweede islamitische invasiemacht: de Almoraviden. De nadruk van de beschouwing ligt op de verschillende politieke en militaire verhoudingen voor en na de val van Toledo. Daarbij is gepoogd om zowel de islamitische als christelijke kant recht te doen. De nadruk op politieke verhoudingen is deels ingegeven door noodzaak. Het aantal bronnen uit deze periode is beperkt. Tot ongeveer de elfde eeuw zijn dit vooral kronieken waarin juist de nadruk ligt op politieke en militaire ontwikkelingen. Waar mogelijk is geprobeerd om deze bronnen aan te vullen en zo de beschouwing breder te trekken, maar dit is niet overal gelukt. Wel is het gelukt om speciale aandacht te besteden aan daar waar de politieke en militaire verhoudingen in de praktijk werden gebracht en vorm kregen: de *frontier*.

1. Termen en definities

De geschiedenis van het Iberische schiereiland na de verovering van 711 is aan veel schrijven onderhevig geweest. Dit heeft ervoor gezorgd dat een aantal termen een zeer diffuse en geladen betekenis hebben gekregen. Voordat deze termen gebruikt worden, zullen ze in dit hoofdstuk gedefinieerd worden. Het is geenszins de bedoeling dat deze definities compleet zijn, maar enkel dat duidelijk is hoe ze in dit paper gebruikt zullen worden.

1.1 Frontier

De term *frontier*, of grensgebied, is bijna per definitie vaag. De term deed haar intrede in de geschiedschrijving met de *frontier*-these van Frederick Jackson Turner. Hij baseerde zijn werk op de Amerikaanse census van 1891 waarin het einde van de *frontier* aldaar werd betreurd. Turner ontwikkelde de *frontier* tot een proces dat uniek was in Amerika en verantwoordelijk voor de unieke Amerikaanse samenleving. Tegenwoordig is de these zoals die door Turner werd voorgesteld voor een belangrijk deel verworpen, hoewel het zijn aanhangers blijft hebben. Elementen ervan hebben zich echter weten te handhaven. De *frontier* is een breed raamwerk geworden dat op verschillende momenten in de geschiedenis kan worden toegepast.²

De mediëvistiek was een van de eerste historische takken die het *frontier* begrip gebruikte. De Hoge Middeleeuwen werden al snel aangeduid als een tijd van zowel interne als externe *frontiers*. Een sterk groeiende en steeds meer geurbaniseerde bevolking stapte buiten de eigen grenzen en veranderde daarmee niet alleen de wereld, maar ook zichzelf. Een identiteit werd gevormd door het proces van expansie naar een 'leeg' land, waar de kolonisator zich geconfronteerd zag met een wilde natuur en een barbaarse autochtone bevolking. De precieze omstandigheden verschilden per plaats en tijd, maar het proces bleef herkenbaar.³

In de middeleeuwen was men zich maar al te bewust van de gevaren die een *frontier* met zich meebracht. Om deze reden richtten de Karolingische vorsten marken op. De term werd later ook gebruikt voor gebieden in Wales, Ierland, Oost-Duitsland en Spanje. De precieze

² Robert J. Burns, 'The Significance of the Frontier in the Middle Ages', in: Robert Bartlett en Angus MacKay (eds.), *Medieval Frontier Societies* (New York 1989) 307-330, 307-312.

³ Burns, 'The Significance of the Frontier in the Middle Ages', 313-316.

betekenis van een mark verschilde per gebied, maar een aantal kenmerken waren universeel. Allereerst waren marken grensgebieden. Het waren gebieden die buiten het hartland van een rijk lagen.⁴ In veel gevallen hadden deze marken een bijzondere rechtspositie. Deze rechtspositie gaf vaak een grotere autonomie aan lokale heren om oorlog te voeren en vrede te sluiten met autochtone heersers. Het land was vaak in de handen van enkele heren geconcentreerd. De mark graven bewaarden hun autonomie jaloers en waren zelden bereid om interventie van anderen over hun kant te laten gaan.⁵

Dit was ook het geval op het Iberische schiereiland, hoewel er in de Spaanse *frontier* enkele belangrijke verschillen bestonden met andere *frontiers*. Het grootste verschil was de hoge graad van militarisering op het schiereiland. Strijd en militair optreden waren aan de middeleeuwse *frontier* niet uitzonderlijk, maar dit was zelden het voornaamste doel. Vaker lag de nadruk op een expansie van landbouwgrond.⁶ In Spanje schiep Alfonso VI na de val van Toledo echter doelbewust een militaire *frontier* ter verdediging van de stad en diens achterland.

Dit had zijn oorzaak in een tweede belangrijk verschil met andere *frontiers*. De Spaanse *frontier* was niet een *frontier* met de onbekende wildernis waar ‘barbaren’ leefden. Het was eerder een niemandsland tussen twee rijken van ongeveer eenzelfde complexiteit. Het land was leeg door een bewuste ontvolkingpolitiek die vooraf ging aan de vestiging van christelijke kolonisten. Steden werden verwoest en de bevolking afgevoerd in opdracht van eerdere heersers. Dit deed echter niet af van het feit dat de Spaanse *frontier* zich ver van de kern van het christendom bevond en de constante dreiging van Moorse aanvallen eenzelfde effect hadden als de dreiging van een onbekende wildernis.

Hierin ligt de definitie van *frontier* zoals deze in dit paper gebruikt zal worden. Het was een plaats ver van het hart van de maatschappij waar een aantal processen actief waren die hun oorsprong hadden in een sfeer van constante dreiging. Het was dus niet enkel een geografische locatie, maar ook de verschillende processen die op een dergelijke plek plaatsvonden.

⁴ Rees Davies, ‘Fragmented Societies: Ireland and Wales’, in: Robert Bartlett en Angus MacKay (eds.), *Medieval Frontier Societies* (New York 1989) 77-100, 82.

⁵ Davies, ‘Fragmented Societies: Ireland and Wales’, 87-92.

⁶ Robert Bartlett, *The Making of Europe: Conquest, Colonization, and Cultural Change, 950-1350* (London 1993) 123-125.

1.2 Het Iberische schiereiland, al-Andalus, de Moren en de *taifa* staten

Door de verschillende groepen die op het Iberische schiereiland leefden in de periode die in dit paper wordt besproken had het land een aantal verschillende benamingen en termen. Dit kan nogal eens voor verwarring zorgen. Om deze reden worden de verschillende termen hier kort besproken. Het Iberische schiereiland wordt gebruikt als een term voor het huidige Spaanse en Portugese vasteland. Het gebied strekt zich van het zuiden van de Pyreneeën tot de Atlantische oceaan en Middellandse Zee.

Al-Andalus is de benaming voor islamitisch Spanje. Het was het deel van het Iberisch schiereiland dat onder islamitische bewind stond. Wat precies onder al-Andalus werd verstaan, veranderde door de eeuwen heen, naarmate de Moren grond wonnen of verloren. Het is dus niet mogelijk een precieze geografische grens te geven aan al-Andalus. In plaats daarvan wordt het in dit paper gebruikt als een verzamelnaam voor alle gebieden op het Iberische schiereiland die onder islamitische bewind vielen.

Met Moren worden de Iberische moslims aangeduid: zij die zich tijdens of na de verovering van 711 op het Iberische schiereiland vestigden. Deze migranten ontwikkelden al snel een eigen maatschappij en cultuur die duidelijk anders was dan die van de Berber stammen in Noord-Afrika of de Arabieren uit de kern van de islamitische wereld. Er was echter wel sprake van een constante toestroom van moslims naar het Iberische schiereiland en van nauwe banden tussen de Iberische moslims en die in Noord-Afrika. In dit paper worden met Moren moslims aangeduid die zich in al-Andalus hadden gevestigd of daar hun voornaamste politieke banden hadden.

De *taifa* staten waren de verschillende koninkrijkes die voortkwamen uit het uiteenvallen van het kalifaat van Córdoba na 1031. De precieze organisatie en opbouw van deze rijkjes verschilde onderling. Soms werden de heersers aangeduid als emirs. Om verwarring met de Umayyaden vorsten te voorkomen zullen zij in dit paper worden aangeduid als vorst of heerser van bijvoorbeeld Toledo of Zaragoza. Met de *taifa* staten worden doorgaans alle islamitische staten op het Iberische schiereiland in de periode tussen de val van de Umayyaden dynastie en komst van de Almoraviden bedoeld.

2. De islamitische verovering en de Umayyaden (711-801)

2.1 De Moorse invasie

In 711 landde de Berber Tariq ibn Ziya op het Iberische schiereiland en begon de islamitische verovering. Een jaar eerder had Tariq Tanger veroverd en was hij benoemd tot gouverneur van de Noord-Afrikaanse kuststad.⁷ Hij organiseerde al langer rooftochten naar het Iberische schiereiland, met de goedkeuring van zijn heer Musa ibn Nusayr, de islamitische gouverneur van Noord-Afrika. In 711 was Spanje echter dusdanig in chaos dat de tijd rijp leek om de uitbreiding van het Islamitische rijk in het westen voort te zetten. In 710 of 711 had namelijk een deel van de Visigotische adel Roderik gekozen tot koning. Andere edelen verzetten zich tegen dit besluit zodat een burgeroorlog volgde.⁸

Het is mogelijk dat Tariq door een deel van deze adel werd geholpen bij zijn oversteek naar het schiereiland. In de Arabische bronnen wordt melding gemaakt van een graaf Julian, heerser van Cueta, die samen met Tariq de invasie regelde.⁹ Bewijs voor deze graaf en zijn grieven tegen Roderik zijn echter spaarzaam en aan hun authenticiteit kan getwijfeld worden.¹⁰ Wat wel vaststond, was dat Roderik, die volgens de bronnen in eerste instantie in het noorden op campagne was, al snel viel in een slag met Tariq. Sommige bronnen plaatsen zijn dood in 711 in de slag bij de Guadalete rivier.¹¹ Andere stellen dat hij een jaar later stierf.¹² Ook werd in hetzelfde jaar Toledo ingenomen door Tariq of Musa.¹³ Deze laatste was iets na Tariq geland op het schiereiland met zijn eigen leger.¹⁴

De dood van de koning en de val van Toledo betekende het einde van een georganiseerde Visigotische verdediging. Dit had een aantal redenen. De koning vormde de kern van het leger. Hij was niet alleen de opperbevelhebber, maar zijn gevolg vormde de ruggengraat van

⁷ Collins, *Early Medieval Spain*, 151.

⁸ Ibidem, 157.

⁹ Lomax, *The Reconquest of Spain*, 12.

¹⁰ Collins, *Early Medieval Spain*, 158.

¹¹ Lomax, *The Reconquest of Spain*, 12.

¹² Collins, *Early Medieval Spain*, 157.

¹³ Lomax, *The Reconquest of Spain*, 13.

¹⁴ Collins, *Early Medieval Spain*, 157.

de strijdkrachten. Na zijn dood vielen deze uiteen en konden alleen worden hersteld onder een nieuwe koning. Deze moest echter worden gekozen door de adel en hiervoor was Toledo nodig. De stad had een unieke rol in het keuzeprocess. Het was het kerkelijk centrum van het schiereiland en zonder de zege van de kerkelijke autoriteiten van de stad was het onmogelijk voor een kandidaat om in het gehele rijk erkend te worden. Zolang de stad bezet werd, kon er dus geen centraal geleide verdediging worden georganiseerd.¹⁵

Ook aan islamitische zijde was er sprake van onderlinge twist. Tijdens de strijd tegen Roderik had Tariq een grote mate van initiatief en autonomie getoond. Hoewel dit achteraf een snelle overwinning betekende en de overname van het schiereiland mogelijk maakte, overtrad hij hiermee de grenzen van zijn positie als vazal van Musa.¹⁶ Dit zorgde voor spanningen tussen de Berberse krijgshoofd en zijn meester. De precieze gevolgen hiervan zijn niet zeker. Tariq komt namelijk niet meer voor in de bronnen na zijn overwinningen in 711.¹⁷ Musa had zelf ook te maken met een prikkelbare meerdere. In 712 werd de gouverneur van Noord-Afrika op het matje geroepen door kalief Walid I (668-715). De kalief veroordeelde Musa bijna tot de dood maar de gouverneur wist dit noodlot te ontlopen door een enorme boete aan de kalief te betalen. Kort daarna stierf hij echter alsnog, waarschijnlijk door natuurlijke oorzaken.¹⁸

Musa werd opgevolgd als gouverneur van al-Andalus door zijn zoon Abd al-Aziz. Drie jaar later, in 715, werd al-Aziz echter door zijn eigen volgelingen gedood. Zij verdachten hem ervan een eigen koninkrijk te willen stichten op het schiereiland. Er zijn enige aanwijzingen dat deze verdenkingen kloppen. Al-Aziz had Egilona, de weduwe van Roderik, gehuwd en had enkele koninklijke tradities van de Visigoten weer in het leven geroepen.¹⁹ Vanaf dat moment besloten de kaliefen om persoonlijk gouverneurs aan te stellen voor het meest westelijke gebied van hun rijk. Deze gouverneurs voltooiden de verovering van het schiereiland en in 720 viel het laatste Visigotische rijk. Afgezien van enkele rooftochten naar

¹⁵ Ibidem, 158-159.

¹⁶ Lomax, *The Reconquest of Spain*, 12.

¹⁷ Collins, *Early Medieval Spain*, 157 en 160.

¹⁸ Ibidem, 157.

¹⁹ Ibidem, 157 en 160.

het zuiden van Frankrijk, waarvan het succes varieerde, kwam er een einde aan de Islamitische expansie in het westen.²⁰

2.2 Het koninkrijk Asturië

In de jaren na de moord op al-Azīz werkten de nieuwe heersers van het Ibersiche schiereiland om hun greep op de nieuw veroverde gebieden te verstevigen. De drie gouverneurs, die door de kalief na al-Azīz werden aangesteld, organiseerden het bestuur en de belastingen. Al-Hurr (715-718) stelde *qadis*, religieuze rechters, aan als regionale machthebbers. Dit was niet ongebruikelijk tijdens de vroegmiddeleeuwse islamitische veroveringen. Een census werd opgesteld door al-Samh (718-721). Op basis van deze census, die qua functie overeenkomt met het bekende *Domesday Book* van Willem de Veroveraar, werd vastgesteld hoeveel belasting kon worden gehaald uit de nieuw veroverde gebieden. Zijn opvolgers Anbasa (721-725) en Yahya inb Salama (725-728) maakten het belastingstelsel af.²¹

De positie van de Moren in deze periode was echter niet overal even sterk. In de bergachtige noordelijke provincie Asturië wisten christelijke opstandelingen een eigen koninkrijk uit te bouwen. De opstand begon waarschijnlijk in 722, toen de Asturese edelman Pelagius na een periode van afwezigheid terugkeerde naar zijn voorouderlijke land. Volgens de verhalen had Pelagius gevochten in de lijfwacht van koning Roderik en was hij na de Moorse overwinning naar Córdoba - waar de nieuwe overheersers hun hoofdstad hadden gevestigd - gestuurd als gijzelaar. Hij wist echter te ontsnappen en terug te keren naar Asturië om daar tot koning te worden verkozen.²²

In hoeverre dit verhaal klopt is lastig te zeggen. Pelagius heeft zeker bestaan en er is geen reden om te twijfelen aan het feit dat hij een Asturese edelman was. Zeker is in ieder geval dat een strijdmacht onder Pelagius een Moorse strijdmacht bij Covadonga versloeg in 722.²³ Tijdens deze veldslag kwam de Moorse gouverneur van het gebied om.²⁴ Hiermee kwam er een einde aan de islamitische aanwezigheid in het kleine koninkrijk. Pelagius regeerde

²⁰ Lomax, *The Reconquest of Spain*, 14.

²¹ Collins, *Early Medieval Spain*, 162-163.

²² Lomax, *The Reconquest of Spain*, 25.

²³ 718 en 724 worden ook als mogelijk jaartallen genoemd.

²⁴ Collins, *Early Medieval Spain*, 225-226.

waarschijnlijk tot zijn dood in 737.²⁵ In islamitische bronnen wordt slechts terloops gesproken over de formatie van het nieuwe koninkrijk en de nederlaag bij Covadonga. In Córdoba was men meer bezig met rooftochten in Zuid-Frankrijk die in 721 het leven eisten van de toenmalige gouverneur van al-Andalus, al-Samh.²⁶

Het Asturese koninkrijk zou pas echt gestalte krijgen onder Alfonso I (739-757) die aan de macht kwam nadat Pelagius' zoon Fafila was gedood door een beer. Alfonso was de zoon van de naburige hertog Pedro, die heerste over Cantabrië en getrouwd was met de dochter van Pelagius, Ermesinda.²⁷ Alfonso, bijgenaamd 'de Katholiek', maakte gebruik van de burgeroorlog die in 739 in al-Andalus uitbrak om zijn invloed naar het zuiden uit te breiden. In de jaren veertig en vijftig van de achtste eeuw ondernam Alfonso rooftochten naar verscheidene steden in Galicië en de Spaanse hoogvlakte. Het ontbrak hem aan de militaire kracht om deze gebieden te bezetten. In plaats daarvan voerde hij de bevolking van de steden mee de bergen in en liet hij een leeg land achter. Op deze manier ontstond er een niemandsland rond het kleine koninkrijk.²⁸

2.3 Verdeeldheid in al-Andalus

De overleving van Asturië en later de vestiging van Franken in het oosten van het schiereiland kan grotendeels worden verklaard door conflicten en schisma's die de moslims in de jaren 740 in al-Andalus en Noord-Afrika teisterden. In 739 kwamen de Berbers in Noord-Afrika in opstand tegen de superieure positie van de Arabieren binnen het kalifaat. De opstand was in eerste instantie zeer succesvol en er moest een leger vanuit Syrië worden gestuurd om deze te bedwingen. Dit leger werd echter verslagen, waarbij de bevelhebber omkwam. De onderbevelhebber, Balj ibn Bishir, wist de gouverneur van al-Andalus, Ibn Qatan, over te halen zijn troepen op het Iberische vasteland toe te laten tot de opstand was onderdrukt. De aankomst van het Syrische leger zorgde voor grote spanningen op het schiereiland.²⁹

²⁵ Lomax, *The Reconquest of Spain*, 26.

²⁶ Ibidem, 14.

²⁷ Ibidem, 26.

²⁸ Collin, *Early Medieval Spain*, 226-227.

²⁹ Ibidem, 164-165.

Toen de opstand in 742 werd onderdrukt, weigerde Balj te vertrekken met zijn troepen. Hij nam Córdoba in, doodde Ibn Qatan, maar stierf zelf een maand later door toedoen van diens zoon. Het conflict ontwikkelde zich al snel tot een burgeroorlog en werd pas een jaar later onderdrukt toen kalief Walid II (743-744) troepen stuurde om de orde te herstellen. De vrede bleek echter van korte duur. In 744 werd Walid II vermoord. De moord stortte Syrië in chaos. Zonder steun van de kern van het rijk hadden de gouverneurs van Egypte en al-Andalus niet de machtsmiddelen om verdere interne conflicten te stoppen.³⁰ De strijd in al-Andalus brak weer los toen Córdoba rebelleerde. Hier kwam pas een einde aan met de landing van Abd al-Rahman op het schiereiland en de vestiging van het Umayyaden emiraat in 756.³¹

2.4 Het Umayyaden emiraat

Na de moord op Walid II verviel de kern van het Umayyaden rijk, Syrië, in chaos. Uiteindelijk slaagde de Abbasidische dynastie erin om de orde te herstellen en het kalifaat in handen te krijgen. Eén van de eerste maatregelen die zij nam was het elimineren van iedere tak van de vorige dynastie. Een telg van de Umayyaden, Abd al-Rahman, wist echter te ontkomen en zijn weg te vinden naar Noord-Afrika. Daar maakte hij contact met loyalistische fracties op het Iberische schiereiland. In 756 maakte hij de oversteek. Al-Rahman nam snel Córdoba in terwijl de lokale heerser, Yusuf al-Fihir, afwezig was. Op deze manier vestigde hij zich als de eerste emir van een nieuw Umayyaden emiraat in al-Andalus.³²

In de kwart eeuw na zijn landing verspreidde de macht van al-Rahman zich over het schiereiland. In deze decennia kreeg de nieuwe emir te maken met enkele grote hindernissen. al-Fihir bleef een bedreiging. Na het verlies van Córdoba had hij zich terugtrokken naar Toledo. De stad werd pas in 764 door al-Rahman ingenomen. Ook moest de emir tot tweemaal toe opstanden neerslaan die een hereniging met het kalifaat tot doel hadden, een in 763 en de ander in 777.³³

³⁰ Ibidem, 165.

³¹ Lomax, *The Reconquest of Spain*, 17.

³² Collins, *Early Medieval Spain*, 165.

³³ Ibidem, 166-167.

2.5 Franken op het Iberische schiereiland

Gedurende de onrust in de jaren veertig was Alfonso niet de enige christelijke vorst die zijn invloed wist uit te breiden. In het noord-oosten van Spanje slaagde de autochtone bevolking van de stad Pamplona erin om de Islamitische gouverneur en diens garnizoen omver te werpen. Gedurende de turbulente decennia die volgden waren de moslims weinig geïnteresseerd in het kleine staatje. Pas nadat al-Rahman zijn macht had gevestigd was het mogelijk om een straf expeditie te sturen die de opstandige christenen weer onder islamitische gezag kon brengen. Deze expeditie werd in 775 echter verslagen en de leiders werden ter dood gebracht.³⁴

Drie jaar later werd de stad door Karel de Grote ingenomen. De inname was onderdeel van een poging om het Frankische rijk uit te breiden naar het Iberische schiereiland. De Frankische koning moest zich echter terugtrekken, toen een opstand in Saksen zijn heerschappij bedreigde. Tijdens de terugtocht vernietigde hij de muren van de stad, waardoor al-Rahman Pamplona alsnog kon veroveren in 781. Ondanks deze tegenslag bleef het Frankische rijk in het Iberisch schiereiland geïnteresseerd.³⁵

In 785 werd Gerona door de Franken ingenomen. Dit leidde ertoe dat verschillende heren, onder wie moslims, hun diensten aanboden aan Karel en zijn zoon Lodewijk, die heerste over zuid-Frankrijk. Dit deden zij in de verwachting dat de Frankische heersers hen een grotere autonomie zouden toestaan dan de emir. Deze uitnodigingen en de toenemende Frankische interesse leidden ertoe dat Lodewijk in 801 Barcelona innam. Hier stichtte hij een Frankische mark. Eenzelfde soort mark werd in de Aragón vallei gesticht. Het gebied lag in de buurt van Pamplona dat zich in 806 vrijwillig onder Frankisch gezag plaatste. Dertien jaar later echter kwamen de autochtone Basken in opstand. De precieze uitkomst van de opstand is onduidelijk. Het lijkt erop dat Pamplona onder Frankisch gezag bleef staan en dat rond de Aragón rivier een derde mark werd gesticht.³⁶ Mogelijk was het doel van de mark om een regio met nauwere banden met het Frankische rijk te stichten nabij Pamplona, om eventuele ambities van de lokale bevolking in te perken.

³⁴ Lomax, *The Reconquest of Spain*, 31.

³⁵ Ibidem, 33.

³⁶ Collins, *Early Medieval Spain*, 247-248.

3. Nieuwe grenzen (801-1050)

3.1 Versterking en verzwakking

Aan islamitische zijde was de negende eeuw een periode van relatieve rust. De persoonlijke capaciteiten van de Umayyaden emirs waren groot genoeg om hun macht te behouden. De greep van de dynastie op het emiraat was echter nooit uitermate stevig. Tot het midden van de negende eeuw regeerden de Umayyaden heersers op eenzelfde manier als zij in Bagdad hadden gedaan: als Arabische hoofdmannen vertrouwend op edelen uit een krijgersaristocratie met een eigen patronage netwerk.³⁷

De groeiende macht van de emirs werd mogelijk gemaakt door het onderdrukken van de vele opstanden en onrusten, die hun regime teisterden. De christelijke vorsten maakten van deze tijdelijke verzwakkingen gebruik om hun eigen positie te verstevigen en hun invloed uit te breiden.³⁸ In Asturië wist Alfonso I de politieke structuur van zijn koninkrijk te versterken door het imiteren van de tradities van het gevallen Visigotische rijk.³⁹ Deze imitatie betekende niet alleen een versterking van de politieke structuur, maar gaf ook een nieuwe missie aan de jonge monarchie: de herovering van het Iberische schiereiland op de Moren om zo het oude koninkrijk in ere te herstellen. Het zaad voor de Reconquista was gelegd.⁴⁰

Alfonso werd opgevolgd door zijn zoon Fruela in 757. Deze vestigde kolonisten in een deel van het door zijn vader leeggemaakte gebied. Na de dood van Fruela werd zijn zoon, Alfonso II, overgeslagen voor het koningschap. Pas drieëntwintig jaar later, in 791, zou Alfonso II erin slagen om de troon van zijn vader te bestijgen. Hij zette de politiek van zijn grootvader voort en deed zijn best om van zijn nieuwe hoofdstad Oviedo een tweede Toledo te maken. De stad trok velen aan die de interne strijd in het emiraat wilden ontvluchten. Hierdoor werden de banden met het vergane Visigotische koninkrijk verder versterkt en werd de claim dat Asturië de rechtmatig opvolger was van de Visigoten aannemenlijker.⁴¹

³⁷ Lomax, *The Reconquest of Spain*, 23.

³⁸ Collins, *Early Medieval Spain*, 184.

³⁹ Lomax, *The Reconquest of Spain*, 29.

⁴⁰ Joseph F. O'Callaghan, *Reconquest and Crusade in Medieval Spain* (Philadelphia 2003) 6-7.

⁴¹ Collins, *Early Medieval Spain*, 227-229.

3.2 Vestiging in de Duero vallei en het koninkrijk León

De Duero vallei was een van de gebieden die door Alfonso I was leeggemaakt in de periode 740-760. In de eerste helft van de negende eeuw zou men beginnen met het herbevolken van deze laagvlaktes. Hier werd een nieuwe *frontier* gevestigd met de Duero rivier als scheidslijn.⁴² Deze expansie werd mogelijk door de toenemende druk waar het emiraat in het midden van de negende eeuw mee te maken kreeg. Muhammed I (852-886) poogde de greep van de dynastie op het schiereiland te verstevigen en de positie van moslims ten opzichte van die van joden en christenen te versterken. Deze politiek leidde tot enkele grote opstanden in Toledo en Merida. Merida viel, maar Toledo wist de emir te weerstaan waarna het een autonome bufferstaat tussen Asturië en het emiraat werd. De groeiende autonomie van andere Anduluaanse grensgebieden zorgde voor een serie bufferstaten in de tweede helft van de negende eeuw. Door onderlinge samenwerking was de adel van deze *frontier* gebieden in staat om de islamitische en christelijke vorsten tegen elkaar uit te spelen en zo hun autonomie te vergroten.⁴³

Alfonso III (866-911), bijgenaamd de Grote, maakte gebruik van de versplintering van het emiraat door de verschillende fracties tegen elkaar uit te spelen. Hierdoor werd het voor hem mogelijk om zich na 884 bezig te houden met de, relatief, vreedzame herbevolking van de Duero vallei.⁴⁴ De expansie onder Alfonso was de grootste van de christelijke rijken tot de verovering van Toledo aan het einde van de elfde eeuw, en gaf een nieuw zelfvertrouwen aan het koninkrijk.⁴⁵

In 910 werd Alfonso om onduidelijke redenen door zijn drie zoons van de troon gestoten. Het drietal besteeg opeenvolgend de troon: García (910-913/14), Ordono II (914-924) en Freula II (924-925). Onder García werd het machtscentrum van het koninkrijk verplaatst naar het grensgebied León. Vanaf dit moment werd gesproken over het koninkrijk León. De opeenvolging van drie broers als koning gaf enkele grote problemen binnen de opvolging. Zowel Odrono als Freula lieten mannelijke erfgenamen achter die recht hadden op de troon.

⁴² Manuel González Jiménez, 'Frontier and Settlement in Castille', in: Robert Bartlett en Angus MacKay (eds.), *Medieval Frontier Societies* (New York 1989) 49-74, 52.

⁴³ Lomax, *The Reconquest of Spain*, 36-37.

⁴⁴ Ibidem, 84.

⁴⁵ Collins, *Early Medieval Spain*, 231-232.

De situatie zorgde voor een snelle afwisseling van koningen tot Ramiro II aan de macht kwam in 931. Hij zou twintig jaar regeren.⁴⁶

3.3 Castilië

Het was onder de heerschappij van Alfonso III dat Castilië vorm kreeg. Het land dankt zijn naam aan de vele kastelen die er werden gesticht. Dit was een vreemde ontwikkeling op het Iberische schiereiland, waar traditioneel gezien steden de overhand hadden. Het land werd bevolkt door kolonisten uit verschillende gebieden en sociale groepen die aaneen werden gesmeed door hun gedeelde ervaringen aan de *frontier*. Kolonisten werden overgehaald om zich in dit gevaarlijke randgebied te vestigen door een eigen speciale wetgeving waarin zij ontslagen werden van enkele belangrijke plichten en een grote mate van autonomie kregen.⁴⁷

De kolonisten die zich vestigden in Castilië waren arm, maar avontuurlijk. Doorgaans werden zij naar de grens getrokken door lokale heersers, onder wie bisschoppen of kloosters. Op deze manier konden deze heersers hun gebied of invloed uitbreiden. De kolonisten organiseerden zich in autonome samenlevingen bestaande uit vrije boeren die tevens dienst deden als krijgers. Er was geen sprake van een strategie op hoger niveau in deze kolonisatie. De grote nadruk die er echter werd gelegd op verdediging zorgde voor een imposante grens bestaande uit een netwerk van vestingen.⁴⁸

De kolonisten in Castilië vormden een eigen groep in het koninkrijk van León. Ze spraken een eigen taal en hadden in veel gevallen een eigen wetgeving, de *fuero*. De *fuero* gaf de kolonisten een ruime mate van autonomie. Deze autonomie betekende een aantrekkelijke vrijheid voor veel kolonisten. De relatieve kwetsbaarheid van de *frontier* eiste echter ook een aantal bijzondere plichten, met name wat betreft militaire dienst. Iedere kolonist moest bereid zijn om het land te verdedigen. De traditionele opdeling in zij die werken en zij die vechten was aan de grens niet mogelijk. Tevens moest een groot deel van de kolonisten bereid zijn om het gevecht naar de vijand te brengen. Alleen de ouderen en zieken konden zich aan deze plichten onttrekken.⁴⁹

⁴⁶ Ibidem, 236-237.

⁴⁷ Lomax, *The Reconquest of Spain*, 43-44.

⁴⁸ Jiménez, 'Frontier and Settlement in Castile', 52-54.

⁴⁹ Ibidem, 56-57.

De autonomie van de *fuero*, alsmede de gevaren van het leven aan de *frontier*, gaven de kolonisten een sterke band met hun lokale militaire leider, de graaf. Hier maakte Fernán González, graaf van Lara, gebruik van. Na 951 speelde hij de verschillende pretendentes voor de Léonese troon tegen elkaar uit. Hij slaagde erin om Sancho I (956-966) in 958 van de troon te stoten. Toen deze echter een jaar later werd hersteld door de Moren onderwierp Fernán zich weer en gezamenlijk verraadden de koning en graaf de kalief.⁵⁰ De positie van de koning was echter verzwakt en hij was niet langer in staat om het gevecht naar het kalifaat op gelijke voet tegemoet te treden of de sterke grensheren onder de duim te houden.⁵¹

3.4 Het kalifaat van Córdoba

In het zuiden wist Abd al-Rahman III (912-961) juist een einde te maken aan de onrust binnen zijn rijk. Zo stevig was de positie van al-Rahman dat hij zichzelf in 929 uitriep tot kalief.⁵² Hoewel het nieuwe kalifaat in eerste instantie nog teveel op interne problemen en avonturen in Noord-Afrika was gericht, veranderde dit onder al-Rahman's opvolger al-Hakam wiens gebieden in Noord-Afrika in 963 waren teruggebracht tot Cueta. Voor de eerste keer werd de gehele militaire macht van al-Andalus tegen de christelijke staten gericht. Hij ontving daarom niet enkel vredesgezanten van de jonge koning van Léon, Ramiro III (966-984), maar ook van drie van diens machtige graven.⁵³ De christelijke staten hadden aan macht en invloed gewonnen, maar waren nog steeds niet opgewassen tegen de verzamelde macht van de Moren.

Eén van de manieren waarop al-Rahman III en latere kaliefen hun macht verzekerden was de inzet van professionele legers en bureaucraten die de taken van de aristocratie overnamen. Deze professionals kwamen ofwel uit Noord-Afrika of waren christelijke slaven. De kaliefen zetten zo een verandering van de samenleving in al-Andalus in gang, waarbij professionele loyaliteit aan het kalifaat en de schatkist de persoonlijke loyaliteit tussen de kalief en zijn aristocratie verving.⁵⁴ Op deze manier slaagde al-Rahman en diens opvolgers erin om de machtspositie van de kalief vis à vis de eigenzinnige aristocratie te herstellen. De nieuwe

⁵⁰ Lomax, *The Reconquest of Spain*, 44-45.

⁵¹ Collins, *Early Medieval Spain*, 238-239.

⁵² Ibidem, 221.

⁵³ Lomax, *The Reconquest of Spain*, 45.

⁵⁴ Ibidem, 23-24.

machtsposities van de Berbers en christelijke slaven zorgde echter voor grote spanningen die in de elfde eeuw tot uitbarsting zouden komen.

Toen al-Hakam stierf werd hij opgevolgd door zijn jonge zoon, Hisham II (976-1009). Hisham bleek echter een zwakke vorst en gedurende zijn minderjarigheid wist de eerste minister, Muhammad ibn Abi Amar, de macht naar zich toe trekken. Na het verslaan van zijn rivaal, generaal Ghalib, en de verenigde strijdkrachten van Léon, Castilië en Navarra in 981, nam ibn Abi Amar de titel al-Mansur aan dat zoveel betekent als ‘overwinnend door God’. De overwinningen die hij in deze periode behaalde betekende dat al-Mansur gedurende de rest van zijn heerschappij de onbetwiste meester van al-Andalus was. Zijn macht was gebaseerd op zijn persoonlijke kunde en de ideologie van een Heilige Strijd tegen de christenen. Religie was een van de weinige bindmiddelen die de al-Andalusaanse maatschappij bijeen hield.⁵⁵

Al-Mansur was een zeer succesvolle heerser. Aan het einde van de tiende eeuw had hij de christelijke vorsten tot cliënten van het kalifaat gemaakt en leidde hij verscheidene zeer succesvolle expedities naar christelijke gebieden. Zo plunderde hij in 985 Barcelona en maakte hij de bevolking tot slaaf. Drie jaar later wist hij de stad Léon in handen te krijgen en vernietigde hij de verdedigingswerken van de christelijke hoofdstad. De christelijke vorsten waren niet in staat om de machtige eerste minister te weerstaan. Na zijn dood in 1002 zette zijn talentvolle zoon Abd al-Malik zijn politiek voort.⁵⁶

Met de vroegtijdige dood van al-Malik in 1008 kwam er echter een einde aan de macht van het kalifaat. Al-Malik werd opgevolgd door zijn half-broer, de incompetente, ijdele en impopulaire Sanchuelo. Deze joeg de Umayyaden tegen zich in het harnas door zichzelf uit te roepen tot erfgenaam van de kalief. Ook riep hij onrust op bij het volk met zijn decreet dat iedere ambtenaar een Berberse tulband moest dragen in plaats van de traditionele Iberische hoed. Deze duidelijke voorkeur voor de gehate Noord-Afrikanen leidde kort nadat Sanchuelo op een grensexpeditie was vertrokken tot een opstand in Córdoba. De opstandelingen doodden de eerste minister, onttroonden Hisham II en riepen een andere telg van het Umayyaden geslacht, Mohammed II, uit tot kalief. Mohammed was niet in staat om de onlusten van zijn volgelingen tegen de Berbers te stoppen. Uit zelfbehoud keerden de Noord-

⁵⁵ Ibidem, 46.

⁵⁶ Ibidem, 46-48.

Afrikanen zich tegen de nieuwe kalief en riepen een ander lid van de dynastie, Suleiman II, uit tot kalief.⁵⁷

Om een tegenwicht te vinden tegen de Moorse bondgenoten van Mohammed wende Suleiman zich tot graaf Sancho Garcíá van Castilië. Hij wist de loyaliteit van de christelijke heerser te kopen met een groot aantal kastelen waarmee de christelijke grens weer naar de Duero werd getrokken zoals dat aan het begin van de tiende eeuw het geval was geweest. Het omkopen van christelijke heersers als Garcíá was niet nieuw of schokkend. Het verschilde weinig van de manier waarop al-Mansur van christelijke heersers gebruik had gemaakt. Een belangrijk verschil tussen al-Mansur en Suleiman was de zwakke positie van de kalief en het feit dat hij niet met geld, maar met land betaalde. Had Suleiman een snelle overwinning behaald, dan had dit waarschijnlijk niet veel uitgemaakt. Het inhuren van christelijke huurlingen zorgde er echter enkel voor dat de strijd langer zou duren nadat Mohammed hem imiteerde en zijn eigen christelijke legers inhuurde.⁵⁸

In 1013 wist Suleiman zijn rivaal te verslaan, maar hij kon zijn regionale adel er niet van weerhouden om zichzelf tot vorsten uit te roepen. Deze vorsten werden al snel gevolgd door de Berber bevelhebbers van Suleiman die met hun leger eigen domeinen uit het kalifaat wisten te snijden. De enige strijdkracht waarop Suleiman kon vertrouwen was de militia van Córdoba en deze was niet opgewassen tegen de professionele huurlegers van de nieuwe vorsten. Na de dood van Suleiman in 1016 wisselde het kalifaat in korte tijd meerdere malen van handen. Geen van de kaliefen was in staat om een sterke centrale macht te vestigen en in 1031 maakten de inwoners van Córdoba een einde aan het kalifaat.⁵⁹

⁵⁷ Ibidem, 49.

⁵⁸ Idem.

⁵⁹ Ibidem, 49-50.

4. De *frontier* van Toledo (1050-1150)

4.1 De kruisvaardersideologie

Tussen 1050 en 1150 deed het idee van kruistochten haar intrede op het Iberisch schiereiland. Het werd gebracht door Frankische ridders, bisschoppen en monniken die in deze eeuw via het vorstendom Aragón het schiereiland betraden. De voornaamste reden voor hun komst was een pelgrimage naar Santiago, maar al snel werden er nauwe banden gesmeed tussen Zuid-Franse edelen en de adel van Catalonië en Navarra. Drie opeenvolgende graven van Barcelona, Borrell (c. 940-992), Ramon Borrell (992-1018) en Ramon Berenguer I (1018-1035), huwden de dochters van de graven van respectievelijk Auvergne, Carcassone en Gascogne. De zoektocht naar steeds meer bondgenoten zorgde ervoor dat ook de koningen van Léon in de loop van de elfde eeuw ten noorden van de Pyreneeën op zoek gingen naar huwelijkspartners.⁶⁰ De nieuwe banden met het Franse koninkrijk zorgden voor een toestroom van ambitieuze strijders naar het schiereiland en met hen kwam ook de aandacht van de paus.

Deze beweging kan worden gezien als een onderdeel van een bredere beweging van de Frankische aristocratie uit het hart van Europa naar de grenzen van het continent, die in de elfde eeuw begon.⁶¹ Het waren deze Frankische ridders en heren die de pauselijke interesse in Spanje deden oplaaien en uiteindelijk de kruisvaardersgedachte naar het schiereiland brachten. Hoewel het koninkrijk van Léon zich de herovering van Spanje op de Moren sinds de negende eeuw tot doel had gesteld, waren de meeste christenen, waaronder de Léonese koningen, bereid om naast de Moren te leven. Christelijke heren sloten verdragen met islamitische vorsten, christelijke huurlingen vochten voor islamitische heersers en Moren leefden onder christelijk bewind en vice versa.⁶² Dit samenleven was niet zonder bloedvergieten en strijd tussen de twee dominante religies was veel voorkomend. Maar over het algemeen hadden de twee groepen een manier gevonden om samen te leven. Een bekende term voor dit wederzijdse gedogen is *convivencia*.⁶³

⁶⁰ Lomax, *The Reconquest of Spain*, 55-56.

⁶¹ Bartlett, *The Making of Europe*, 24.

⁶² O'Callaghan, *Reconquest and Crusade in Medieval Spain*, 23-24 en 29.

⁶³ Angus MacKay, 'Religion, Culture and Ideology on the Late Medieval Castilian-Grandadian Frontier', in: Robert Bartlett & Angus MacKay (eds.), *Medieval Frontier Societies* (New York 1987) 217-243, 228-229.

Het was paus Alexander II (1062-1073) die als eerste een oproep deed aan ridders om te gaan strijden in Spanje. Dit deed hij waarschijnlijk een jaar na zijn aantreden als paus in een pauselijke bul waarin hij ridders in Zuid-Italië opriep om hun zonden op te biechten en als boetedoening de strijd in Spanje op te nemen. Hiermee zouden zij hun zonden wegwassen.⁶⁴ De aanleiding voor deze oproep was een expeditie die door enkele Frankische edelen werd ondernomen naar het schiereiland. De reden voor de veldtocht was de dood van graaf Ramiro I van Aragón in diens strijd tegen emir al-Muqtadir van Zaragoza en diens christelijke beschermer Ferdinand I (1016-1065) van León. Ramiro en zijn zoon Sancho Ramírez (1063-1094) hadden nauwe banden met een aantal machtige Frankische edelen. Ramiro zelf was getrouwd met de dochter van de graaf van Bigorre. Sancho had een nieuwe stap gezet door de trouwen met de dochter van een Noord-Franse heer, hiermee schiep hij een band met de adellijke dynastieën in het noorden van Frankrijk.⁶⁵

De reactie in het Frankische rijk op de moord van Ramiro was onverwacht. Een leger werd verzameld uit uiteenlopende gebieden en marcheerde naar Barbastro, een stad net ten zuiden van de Pyreneeën. Paus Alexander II gaf zijn zegen aan de veldtocht en maakte hiermee de weg vrij voor latere kruistochten naar het Iberische schiereiland. Het was de eerste keer dat dergelijke steun aan een veldtocht werd gegeven en het belang hiervan mag niet onderschat worden. Voor de bul was het alleen mogelijk om zonden weg te wassen door het doen van religieuze handelingen, zoals een pelgrimage of toetreding tot een klooster. Alexander bracht hier verandering in en sinds dit moment was het mogelijk om boete te doen door het bestrijden van de vijanden van het christendom.⁶⁶

Na een belegering van veertig dagen gaven de islamitische verdedigers van Barbastro zich in augustus 1064 over op voorwaarde dat zij werden gespaard en zich mochten terugtrekken. De christelijke heren verbraken dit akkoord. Een groot deel van de verdedigers werd afgeslacht en de rest werd tot slaaf gemaakt. Een deel van de strijdkrachten keerde terug naar huis terwijl een ander deel in de stad bleef. De inname van Barbastro zond een duidelijk signaal naar de christelijke wereld: op het Iberische schiereiland was buit te halen. Hoewel de stad naar Spaanse maatstaven niet bijzonder groot was, zorgde de hoeveelheid buit die de

⁶⁴ O'Callaghan, *Reconquest and Crusade in Medieval Spain*, 24-25.

⁶⁵ Lomax, *The Reconquest of Spain*, 56-58.

⁶⁶ O'Callaghan, *Reconquest and Crusade in Medieval Spain*, 24-26.

strijders terugbrachten voor een sensatie binnen het Frankische rijk.⁶⁷ Deze sensatie werd geenszins getemperd toen al-Muqtadir de stad in april 1065 weer innam en het reinigde van “het vuil van verafgoding, en zuiverde van de vlekken van ongelovigheid en polytheïsme”.⁶⁸

De verovering van Barbastro betekende ook het begin van een aanhoudende interesse van de paus in de strijd tegen de Moren. Sancho Ramírez was dusdanig aangemoedigd door het succes van de proto-kruisvaarders dat hij in 1068 een vazal van de paus werd. In datzelfde jaar trouwde hij met de zuster van de graaf van Roucy, Ebles II, waarna de graaf met pauselijke zegen een expeditie naar het schiereiland begon te plannen. Deze veldtocht en de ideeën die eraan werden verbonden kwamen bij Alexanders opvolger Gregorius VIII (1073–1085) te liggen. Gregorius stelde dat het Spaanse land na de ineenstorting van het Visigotische koninkrijk in 711 was vervallen aan de hoogste wettelijke instantie, namelijk de kerk.⁶⁹ Hij besloot dat Ebles en de andere Frankische heren de gebieden die ze op het Iberische schiereiland veroverden in leen mochten houden van de paus. Alleen heren die zich aan deze afspraak hielden, kregen van de kerk toestemming om toestemming om het schiereiland te betreden. Wat de precieze uitkomst was van de expeditie is niet duidelijk, aangezien het niet meer in de bronnen wordt genoemd. Om deze reden wordt tegenwoordig aangenomen dat de expeditie weinig succes had.⁷⁰

Met het idee dat het Iberische schiereiland na de verovering van 711 aan de kerk was vervallen plaatste paus Gregorius zich tegen de koningen van León. Deze hadden vanaf de negende eeuw volgehouden dat zij de ware erfgenamen van het Visigotische rijk waren en dat de herovering van het schiereiland hun recht en plicht was. Desalniettemin slaagde Gregorius erin om het karakter van de strijd tegen de Moren te veranderen.⁷¹ Tot dit moment was de strijd er één geweest tussen vorsten en edelen die zich weliswaar sterk met hun religie en gemeenschap vereenzelvigden, maar toch hun eigen politieke doelen boven alles stelden. In de sfeer, die zich in de eeuw na 1063 over Europa verspreidde, was er minder ruimte voor de transreligieuze samenwerking die in de voorgaande eeuwen nog veelvuldig voorkwam tussen edelen van verschillende geloven.

⁶⁷ Lomax, *The Reconquest of Spain*, 58.

⁶⁸ O’Callaghan, *Reconquest and Crusade in Medieval Spain*, 26-27.

⁶⁹ Lomax, *The Reconquest of Spain*, 59-60.

⁷⁰ O’Callaghan, *Reconquest and Crusade in Medieval Spain*, 28-29.

⁷¹ *Ibidem*, 29.

4.2 De val van Toledo

Het uiteenvallen van het kalifaat was een keerpunt in de strijd om het Iberische schiereiland. De verschillende *taifa* vorstendommen die na de versplintering opkwamen, besteedden minstens evenveel tijd aan het bevechten van elkaar als aan de christelijke koninkrijken. De christelijke koninkrijken waren echter nog te verzwakt van de succesvolle campagnes van al-Mansur om hier meteen gebruik van te maken. Eerst moesten zij hun eigen legers heropbouwen. Om deze reden was Ferdinand I van León in eerste instantie meer dan bereid om zichzelf op te werpen als de verdediger van verschillende Moorse vorsten in ruil voor een flinke schatting. Hierdoor greep hij verscheidene malen in al-Andalus in.⁷²

In de latere jaren van zijn heerschappij was Ferdinand niet langer tevreden met het eisen van schatting van de Moorse vorsten. Hij begon met het annexeren van kleine steden in de zwakkere islamitische rijken, maar werd steeds ambitieuzer. Het was in een veldtocht tegen Valencia dat Ferdinand in 1065 kwam te overlijden. Zoals ook zijn vader had gedaan verdeelde hij zijn koninkrijk onder zijn kinderen. Sancho (1065-1072) ontving Castilië en het recht op schatting van Zaragossa. Alfonso VI (1065-1109) kreeg León, Asturië, en het recht op schatting van Toledo. De derde zoon, Garcíá, kreeg Galicië, dat het huidige Portugal besloeg, en het recht op schatting van Sevilla en Badajoz. Hun zusters, Elvira en Urraca, ontvingen alle kloosters in het koninkrijk.⁷³

Strijd tussen de broers kon niet uitblijven. Sancho veroverde León en Asturië met zijn Castiliaanse leger. Alfonso ging in ballingschap in Toledo waar hij leefde als gevierde gast van de moslim vorst al-Ma'mun. Na de moord op Sancho 1072 erfde Alfonso echter het hele koninkrijk opnieuw en kon hij weer de troon bestijgen. De nieuwe koning zette het beleid van zijn vader voort en breidde het uit. Hij versterkte de banden met Frankrijk, maar verzette zich tegelijkertijd tegen de pauselijke ambities op het schiereiland.⁷⁴ Wat betreft de strijd met de islamitische heersers in het zuiden was Alfonso in eerste instantie bereid om de eerdere tactiek van zijn vader te volgen. Hij legde de aan hem onderdanige vorsten zeer zware

⁷² Lomax, *The Reconquest of Spain*, 52-53.

⁷³ Lomax, *The Reconquest of Spain*, 54-55.

⁷⁴ O'Callaghan, *Reconquest and Crusade in Medieval Spain*, 29.

schattingen op. Om aan deze enorme eisen te voldoen moesten de islamitische vorsten hoge belastingen aan hun bevolking opleggen. Zo verzwakte Alfonso hun positie.⁷⁵

De Moorse vorsten begrepen maar al te goed wat de plannen van Alfonso inhielden. Zij hoopten echter dat hij zich tevreden zou stellen met schattingen. Ze konden het zich niet veroorloven dat de machtige christelijke koning zich tegen hen zou keren. Naarmate er meer en meer kostbaarheden naar het noorden vloeiden, kwam hun positie steeds meer onder druk te staan. De situatie bereikte uiteindelijk haar hoogtepunt in Toledo. De incompetent koning al-Qadir werd afgezet door een fractie binnen de stad die weigerde nog langer schatting te betalen aan Alfonso. De christelijke koning stemde toe om al-Qadir op de troon te herstellen op voorwaarde dat hij Toledo zou ruilen voor Valencia wanneer Alfonso die stad had ingenomen. Al-Qadir ging akkoord en in 1080 nam hij opnieuw plaats op de troon van Toledo.⁷⁶

De tegenwerkende fractie was echter niet uitgeschakeld en de royalisten vroegen Alfonso om een formele belegering van de stad te beginnen. Op deze manier kon hij hen officieus beschermen tegen de bondgenoten van hun interne tegenstanders. De belegering die begon in 1081 en vier jaar zou duren, werd in het begin niet al te serieus genomen door Alfonso. Hij was druk met het onttrekken van meer schatting van de andere Moorse heersers en het beschermen van de rest van het koninkrijk. In 1085 verstevigde het Léonese leger echter haar greep op de stad. En toen zij aantoonde dat er geen hulp van de andere *taifa* staten zou komen capituleerde de verdedigers. Alfonso VI marcheerde op 25 mei 1085 de stad binnen.⁷⁷

4.3 De nieuwe frontier

De val van Toledo was een enorme overwinning voor de christelijke koninkrijken en kwam als een schok voor de islamitische heersers. Het was voor het eerst sinds de verovering van 711 dat een grote stad door christenen op de Moren werd veroverd. Op strategisch niveau vormde de val van de stad een enorm gevaar voor de *taifa* staten. De grote steden van al-Andalus waren tot dan toe beschermd. Nu lagen Granada, Jaén en Córdoba open voor de

⁷⁵ Lomax, *The Reconquest of Spain*, 64.

⁷⁶ Ibidem, 64-65.

⁷⁷ Ibidem, 65.

christelijke strijders. Nergens was men in al-Andalus nog veilig voor een christelijke invasie.⁷⁸

Hoewel de val van Toledo een grote overwinning was voor Alfonso, bracht het ook een aantal problemen met zich mee. De Léonese aanwezigheid in het gebied was in eerste instantie zwak en de stad was ver verwijderd van betrouwbare verdedigingswerken. Om deze reden begon Alfonso een intensief kolonisatie programma in het achterland van de stad, de Extremadura. Deze kolonisatie inzet kwam in grote mate overeen met eerdere inspanningen in de Duero vallei en Castilië. In plaats van lokale magnaten was het ditmaal echter de koning zelf die het initiatief nam tot de kolonisatie. Hierdoor kon er een zeker standaardisering ontstaan van de speciale rechten die de kolonisten kregen in ruil voor het beginnen van een nieuw leven aan de rand van het koninkrijk. Voor het eerst werd er op het Iberische schiereiland een systematische poging gedaan om een *frontier* samenleving te organiseren met oorlogsvoering als doel.⁷⁹

Als Alfonso in zijn doel wilde slagen dan moest hij een bepaald type kolonisten zien aan te trekken. Harde mannen die bekend waren met geweld. Om deze redenen werden er in de *fuero's* van de nieuwe nederzettingen clausules vastgelegd waarin stond dat misdaden werden vergeven wanneer men zich aan de *frontier* vestigde. Bovendien werden de kolonisten onderverdeeld in twee groepen: *caballeros* of *militares* en *peones* of *pedites*. De termen hadden hun oorsprong in het oorlogsbedrijf. De eerste termen duiden mensen aan wiens economische middelen hen in staat stelden om te paard te vechten. De tweede groep waren mensen die te voet moesten strijden. Iedereen kon echter een *caballeros* worden mits hij in staat was om zichzelf op deze wijze te onderhouden.⁸⁰

Er zijn nog een aantal andere bewijzen voor de sterke militarisering van de *frontier*. Zo werden locaties voor nieuwe nederzettingen allereerst gekozen met vooral defensieve behoeftes in gedachten. Er werd gezocht naar natuurlijk verdedigbare posities die werden versterkt met stenen muren om aanvallen te weerstaan. Sepúlveda en Segovia werden bijvoorbeeld tussen twee rivieren gebouwd en Ávila op een natuurlijke verhoging.⁸¹

⁷⁸ Idem.

⁷⁹ Jiménez, 'Frontier and Settlement in Castile', 53-54.

⁸⁰ Ibidem, 54-55.

⁸¹ Ibidem, 55-56.

Een laatste aanwijzing voor de uitvoerige militarisering van de Toledaanse *frontier* was de grote aandacht die er in de gemeentelijke *fuero*'s werd besteed aan de verdeling van buit en plunder. Oorlog werd een manier van leven in deze nieuwe nederzettingen. Het behalen van buit in rooftochten werd de manier waarop de meeste mensen hun geld verdienden. De militaire plichten van de kolonisten werden nauwkeurig vastgelegd, alsmede de manier waarop de buit moest worden verdeeld. Evenals eerdere kolonisten in Castilië moesten alle kolonisten in de Extremadura bereid zijn om hun land te verdedigen en een aantal moest ten alle tijden klaar staan om het gebied van de vijand binnen te vallen.⁸²

De vestiging van deze nieuwe *frontier* betekende dat er voor een groot deel een einde kwam aan de transnationale uitwisselingen die in de tiende eeuw plaatsvonden tussen christelijk en islamitische grensedelen. De verdediging was nu in handen van de kolonisten die minder bereid waren om de moslims toegang te verlenen tot hun land dan de eerdere *frontier* heren.⁸³ Dit betekende niet dat er geen uitwisseling meer plaatsvond, maar het veranderde wel de vorm van de uitwisseling. Verdragen tussen grensheren en islamitische heren om samen te strijden tegen een rivaliserende christelijke of islamitische edelman waren niet meer mogelijk. De nieuwe lenen aan de Toledaanse grens werden in eerste instantie door Alfonso aan de kerk van Toledo gegeven.⁸⁴ Op deze manier werd de *frontier* stevig aan het centrum van het koninkrijk gebonden en niet aan mogelijk onafhankelijke heren.

In ruil voor hun militaire inzet en loyaliteit aan de koning kregen de kolonisten een aantal speciale privileges. Deze privileges kwamen gedurende de gehele vestiging van de nieuwe *frontier* voor en kwamen in grote mate overeen met gelijksoortige privileges in nieuw ontgonnen gebieden in andere delen van Europa.⁸⁵ Allereerst was er belastingvrijstelling voor soldaten. Dit werd later uitgebreid met het niet hoeven betalen van tol in het gehele koninkrijk. In latere *frontier* steden werd ook de handel vrijgesteld van belastingen.⁸⁶

De *frontier* nederzettingen kregen ook enkele speciale militaire privileges conform hun beoogde doel als defensieve grens. Iedere kolonist die zich in het *frontier* gebied vestigde

⁸² Ibidem, 55-57.

⁸³ Simon Barton, 'Traitors to the Faith? Christian Mercenaries in al-Andalus and the Maghreb, c. 1100-1300', in: Roger Collins & Anthony Goodman (eds.), *Medieval Spain: Culture, Conflict en Coexistence Studies in Honour of Angus MacKay* (New York 2002) 23-45, 26.

⁸⁴ Jiménez, 'Frontier and Settlement in Castile', 61-62.

⁸⁵ Bartlett, *The Making of Europe*, 123-124

⁸⁶ Jiménez, 'Frontier and Settlement in Castile', 70-71.

werd gezien als een soldaat in dienst van de troon. Hier zaten enkele voordelen voor de kolonist aan verbonden. Als soldaat ontvingen zij beloningen van de troon in ruil voor enkele diensten als stadswachter. Tevens kregen deze soldaat-kolonisten onder Alfonso XI (1312-1345) recht op een jaarlijkse graansubsidie.⁸⁷

Afgezien van deze speciale privileges en plichten was de belangrijkste trekpleister voor de kolonisten de belofte van land. In het Frankische hart van Europa begon het aanbod beschikbaar land af te nemen. Dit had een aantal oorzaken, waaronder een groeiende Europese bevolking en veranderingen in het erfrecht.⁸⁸ In de nieuw gekoloniseerde gebieden waar men zich voor en na de val Toledo vestigde was er land genoeg. Tegenwoordig wordt aangenomen dat een gemiddelde boerderij in deze gebieden bestond uit een boerderij van 80 hectare bebouwbare grond. Dit was aanzienlijk groter dan in de meer gecultiveerde gebieden.⁸⁹

Wat voort kwam uit de kolonisatie inspanningen van Alfonso VI en zijn opvolgers was een *frontier* samenleving, bestaande uit vrije boeren en krijger-herders die van ‘oorlogsvoering een industrie wisten te maken waar, direct of indirect, het grootste deel van de bevolking van leefde’.⁹⁰ Zij kregen enkele rechten die hun een grotere autonomie gaven dan elders, alsmede een kans om de sociale ladder te beklimmen. In hun behoeftes werd gedeeltelijk door de staat voorzien en verliezen die zij leden in de loop van de strijd werden door de troon vergoed. In ruil werd van iedere kolonist verwacht dat hij ten strijde trok ter verdediging van het nieuw veroverde land, zijn heer bijstond wanneer deze besloot de islamitische staten aan te vallen en trouw bleef aan de koning.

⁸⁷ Ibidem, 71.

⁸⁸ Barbara H. Rosenwein, *A Short History of the Middle Ages* (Toronto 2009) 157-159.

⁸⁹ Bartlett, *The Making of Europe*, 126.

⁹⁰ Jiménez, ‘Frontier and Settlement in Castile’, 56-57.

5. Na de val van Toledo

5.1 De komst van de Almoraviden

Na de val van Toledo was het duidelijk dat de *taifa* staten niet meer in staat waren om de christelijke heersers te weerstaan. Daarom nodigde de Moorse vorst al-Mu'tamid samen met twee andere *taifa* heersers in 1086 Yusuf ibn Tashufin uit om hen bij te staan in de strijd tegen de christenen. Yusuf was een krijgsheer die de macht van de Abbasiden in Noord-Afrika had hersteld. Hij verspreidde tevens een zeer puriteinse islamitische stroming in de door hem veroverde gebieden. Het was om deze reden dat de islamitische heersers in Spanje hem niet eerder hadden uitgenodigd. Zij vreesden, terecht, dat hij hun weelde en praal af zou keuren en hun recht op heerschappij niet zou erkennen. De val van Toledo toonde echter aan dat zij Alfonso niet meer konden vertrouwen als beschermer. Ook binnen al-Andalus werd de scheiding tussen de twee religies steeds scherper.⁹¹

Yusuf arriveerde op 30 juni 1086 met een reusachtig leger. Hij nam meteen de havenstad Algeciras in en daar sloten al-Mu'tamid en de heersers van Sevilla, Granada, Málaga en Badajoz zich bij hem aan. Het gezamenlijke leger rukte op naar Toledo. Alfonso trad hen tegemoet bij de stad Sagradas. Hij had de belegering van Zaragoza opgegeven en was met zijn vazallen naar het zuiden gesnel.⁹² Alfonso had tevens een beroep gedaan op zijn Frankische bondgenoten. Om hier gehoor aan te geven verzamelden de hertog van Bourgondië en de graaf van Toulouse een leger. Ze bereikten echter nooit de Sagradas. In plaats daarvan belegerden zij tevergeefs de stad Tudela in de Ebro vallei alvorens terug te keren.⁹³

Drie dagen lang lagen de twee legers tegenover elkaar aan de oevers van de rivier de Guerrero. Toen, op 23 oktober, vielen de christenen de voorhoede van het islamitische leger aan. De Moorse heersers vluchtten met uitzondering van al-Mu'tamid die zes verwondingen opliep maar weigerde het gevecht te verlaten. Yusuf was meer dan bereid om zijn, in zijn ogen, ketterse en zwakke bondgenoten af te laten slachten door de christenen. Toen echter de hoofdmacht van het Spaanse leger door de linie van de Almoraviden wist te breken, slaagde

⁹¹ Lomax, *The Reconquest of Spain*, 68-70.

⁹² Ibidem, 70.

⁹³ O'Callaghan, *Reconquest and Crusade in Medieval Spain*, 30.

Yusuf erin om hen te omsingelen en bijna te vernietigen. Alfonso, die de doorbraak leidde, wist zich ternauwernood vrij te vechten en naar een vriendelijke stad te vluchten.⁹⁴

Na deze verpletterende nederlaag verwachtten de christelijke heersers dat Yusuf heel het schiereiland zou veroveren. Maar de Noord-Afrikaanse krijgshoofd rukte later dat jaar niet op en verspeelde zo zijn kans om zijn overwinning uit te buiten.⁹⁵ In plaats daarvan keerde hij onverwacht terug naar Marokko, waar in Yusufs afwezigheid onrust was uitgebroken. De Moren waren in eerste instantie van plan geweest om de nieuwe islamitische invallers tegen de christelijke heersers uit te spelen en zo hun onafhankelijkheid te behouden. Maar hier waren ze na 1086 niet meer toe in staat. Bovendien was er binnen al-Andalus sprake van een opleving van de strenge islam die door Yusuf en zijn volgelingen werd aangehangen. Yusuf werd onder de gewone bevolking gezien als de redder van al-Andalus en de heersers durfden hem niet te tarten uit vrees voor religieuze opstanden van hun onderdanen.⁹⁶

5.2 De strijd om Toledo te behouden

In 1089 keerde Yusuf met zijn troepen terug naar het schiereiland. Niet om echter de christelijke staten te veroveren, maar om al-Andalus te onderwerpen. De directe aanleiding hiervoor was een mislukte aanval van al-Mu'tamid op het hoofdkwartier van Alfonso, de vesting Aledo, waarbij de Moorse vorst het merendeel van zijn troepen verloor. Hoewel Yusuf er ook niet slaagde om Aledo in te nemen wist hij deze zodanig te beschadigen dat Alfonso de vesting moest opgeven. Een jaar later belegerde de Noord-Afrikaanse krijgshoofd Toledo en wist hij een deel van de muren te vernietigen. Maar de heer van Aragón, Sancho Ramirez, had zich aangesloten bij Alfonso en samen wisten ze het islamitische leger te weerstaan. Yusuf trok zich verbitterd terug, toen hij erachter kwam dat een deel van zijn bondgenoten met de vijand onderhandelde.⁹⁷

Na het opgeven van de belegering richtte Yusuf zich op het onderwerpen van de verschillende *taifa* rijken. Geen van de Moorse vorsten was in staat om hem te weerstaan, ondanks de pogingen van Alfonso om hen te beschermen. Alleen Granada wist onafhankelijk te blijven. De Almoraviden leken onverslaanbaar in het veld, hoewel ze minder succesvol

⁹⁴ Lomax, *The Reconquest of Spain*, 70.

⁹⁵ O'Callaghan, *Reconquest and Crusade in Medieval Spain*, 141-142.

⁹⁶ Lomax, *The Reconquest of Spain*, 70-71.

⁹⁷ *Ibidem*, 71-70.

waren in belegeringen. Desondanks werden de christenen terug gedreven. Toledo bleef na een verpletterende nederlaag in de slag om Úcles in 1108 kwetsbaar voor verder islamitische oprukken.⁹⁸ Hier bewees echter de opbouw van de *frontier* onder Alfonso zijn waarde. Want hoewel het gebied tussen 1090 en 1137 maar liefst tien keer werd aangevallen en geplunderd, bleef het dankzij de militaire expertise van de kolonisten in christelijke handen.⁹⁹

Het behoud van Toledo is des te indrukwekkender gezien het feit dat de stad er in de periode 1109-1126 alleen voor stond. In het noorden werd León toen verscheurd door een burgeroorlog tussen de opvolger van de in 1109 overleden Alfonso, zijn dochter Urraca, en haar tweede echtgenoot Alfonso van Aragón. De verdediging van Toledo en het achterland van de stad was voornamelijk in handen van autonome nederzettingen die werden geleid door een raad van burgers. Deze kolonisten, bestaande uit avonturiers uit het gehele schiereiland slaagden erin om de Almoraviden te weerstaan,¹⁰⁰

In de twaalfde eeuw begon de macht van de Almoraviden af te nemen. De stammen die zij aan het begin van hun veroveringen als voetsoldaten hadden gebruikt hadden zich tegen hen gekeerd. De opvolgers van Yusuf moesten vertrouwen op dienstplichtigen en christelijke huurlingen. Om deze huurlingen te betalen moesten er nieuwe belastingen worden opgelegd die niet overeenkwamen met de koran. Deze bepaalde dat er slechts een beperkt aantal belastingen op de gelovigen mochten worden geheven. De opvolgers van Yusuf verloren al snel de steun van de gewone bevolking die hen aan de macht had geholpen. In plaats daarvan richtten zij zich op een nieuwe dynastie uit het Atlas gebergte: de Almohaden. Deze begonnen vanaf 1121 een guerrilla strijd tegen de Almoraviden in Marokko. In 1133 werd hun leider tot kalief uitgeroepen. In 1145 werd de Almoravidische dynastie van de troon gestoten en al snel accepteerden de verschillende moslimvorsten in al-Andalus de Almohaden als hun nieuwe overheersers.¹⁰¹

5.3 Christelijke huurlingen

De komst van de Almoraviden betekende dus een verheviging in de strijd tussen moslims en christenen op het Iberische schiereiland, gevoed door een religieuze heropleving in al-

⁹⁸ Ibidem, 71-73.

⁹⁹ Jiménez, 'Frontier and Settlement in Castile', 60-61.

¹⁰⁰ Lomax, *The Reconquest of Spain*, 76-78.

¹⁰¹ Ibidem, 79-80 en 93.

Andalus en een toestroom van Frankische ridders gewapend met een kruisvaardersideologie naar de christelijke koninkrijken op het Iberische schiereiland. Toch betekende deze opbouw van vijandigheid geen einde aan de transnationale uitwisseling. Deze veranderde wel. Christelijke strijders bleven gewild in de islamitische wereld om hun vaardigheid in het vechten in een gesloten formatie. Verbonden op hoog niveau, waarbij christelijke vorsten als verdediger van islamitische heersers optraden waren, niet meer mogelijk. In plaats daarvan richtte men zich op huurlingen. Het gebruik van christelijke huurlingen door islamitische heersers was niet nieuw. Het feit dat christelijke strijders ook na de inval van de Almoraviden en de groei van de vijandelijkheid voor islamitische opdrachtgevers bleven vechten, waarbij ze soms tegenover andere christenen kwamen te staan, is echter opmerkelijk.¹⁰²

Sterker nog de komst van de Almoraviden betekende dat het gebruik van christelijke huurlingen zich verbreidde naar Noord-Afrika, waar zij werden ingezet door Ali ibn Yusuf, de zoon van Yusuf ibn Tashufin. Het ging hier in eerste instantie om krijgsgevangenen van de strijd op het Iberische schiereiland, maar het is zeer waarschijnlijk dat al snel een groot deel van de christelijke strijders in Noord-Afrika vrijwillig voor hun islamitische meesters vocht.

Zij konden een aantal redenen hebben om de christelijke wereld te verlaten en in dienst te treden bij een islamitische vorst.¹⁰³ Veelal was hun relatie met hun eigen heer slecht of waren zij verbannen. Wanneer de kans op rijkdom en invloed aan een christelijk hof klein leek, waren veel ridders bereid om de oversteek te wagen en hun geluk in de islamitische wereld te beproeven. Deze huurlingen slaagden er soms zelfs in om terug te keren naar de christelijke wereld, hoewel dit een uitzondering vormde.¹⁰⁴

Er waren ook ridders die onder islamitische vorsten streden als onderdeel van een, geheim, contract tussen de christelijke meester van de ridder en een islamitische vorst. Dit soort contracten waren voordelig voor zowel de christelijke en islamitische heersers als de ridders. De christenen kregen betaald voor hun militaire expertise en werden bekend met de krijgstradities van hun vijanden. Aangezien zij over het algemeen alleen werden ingezet in Noord-Afrika, waar zij streden tegen moslims of andere christelijke huurlingen waren er weinig morele bezwaren tegen hun gedrag. De Almoraviden, en later de Almohaden, kregen

¹⁰² Barton, 'Traitors to the faith?', 26-27 en 30.

¹⁰³ Ibidem, 31-32.

¹⁰⁴ Idem.

de beschikking over een formidabele strijdkracht die geen banden had met mogelijke opstandige regionale krachten en dus vertrouwd kon worden niet met deze samen te zweren.¹⁰⁵

Uit het gebruik van christelijke huurlingen door islamitische heersers, en het feit dat deze in sommige gevallen werden aangeboden als onderdeel van een verdrag tussen christelijke en islamitische heersers, blijkt dat uitwisseling tussen de groepen mogelijk bleef. Dit ondanks de toegenomen vijandelijkheid tussen beide religies na de komst van de Almovariden en de christelijke kruisvaarders. De christenen namen maar al te graag islamitisch goud aan en islamitische heersers erkenden graag de militaire expertise van deze christelijke ridders.

¹⁰⁵ Ibidem, 33-34.

6. Conclusie

Het doel van dit paper was een beschouwing te geven van de verschillende politieke en militaire verhoudingen op het Iberische schiereiland, voor en na de verovering van Toledo door Alfonso VI van León in 1085. Hiervoor is chronologisch gekeken naar de politieke verhoudingen vanaf de islamitische invasie in 711 tot de komst van de Almoraviden aan het einde van de elfde eeuw. Sinds de invasie van 711 leefden moslims en christenen op het schiereiland samen. In de eerste eeuw na de invasie vond er een grote verschuiving plaats in de politieke verhoudingen. De snelle ineenstorting van het Visigotische koninkrijk betekende dat de moslims na tien jaar het hele koninkrijk hadden onderworpen. Verdere expedities naar het Frankische hart van Europa mislukten na 721, maar brachten Frankische interesse naar het schiereiland. In het noorden maakten enkele christelijke heren gebruik van Moorse onoplettendheid om een eigen koninkrijk te vestigen in Asturië. Dit rijk zou gebruikmaken van de onrust in al-Andalus na de opstand van de 739 en het ineenstorten van het Umayyaden kalifaat vijf jaar daarna. Aan deze onrust kwam een einde met de komst van Abd al-Rahman in 756 die erin slaagde om een onafhankelijk emiraat te vestigen op het schiereiland. Aan het begin van de negende eeuw had zich dus een relatief sterke islamitische staat gevestigd op het Iberische schiereiland. Aan de randen van dit rijk lagen enkele christelijke koninkrijkjes. Zij dankten hun overleving vooral aan Moorse desinteresse in de bergachtige en weinig vruchtbare gebieden die door hen werden geclaimd.

De negende en tiende eeuw waren een periode waarin de verschillende staten op het Iberische schiereiland afwisselend versterkten en verzwakten. Hoewel de emirs er door hun persoonlijke capaciteiten in slaagde om de verschillende opstanden tegen hun bewind neer te slaan, maakte de christelijke vorsten van deze periodes van onrust gebruik om hun eigen macht en invloed uit te breiden. In Asturië begonnen de koningen zich te profileren als de erfgenamen van het Visigotische rijk wiens plicht en recht het was om het schiereiland op de Moren te heroveren. Een eerste stap werd hierin gezet door Alfonso III met het herbevolken van de Duero vallei. Deze was in de voorgaande eeuw door eerdere Asturese vorsten leeggemaakt. Alfonso's zonen zouden het machtscentrum van koninkrijk naar het grensgebied León verplaatsen. Castilië kwam onder Alfonso tot stand als een onafhankelijk grensgebied met een eigen wetgeving en plaats binnen het koninkrijk. Ondanks de

persoonlijke kwaliteiten van de Umayyaden heersers namen de structurele problemen binnen het emiraat toe. Aan het einde van de tiende eeuw kwam er een einde aan de lijn van sterke emirs. Onder het leiderschap van de uiterst competente eerste minister al-Mansur en diens zoon Abd al-Malik wist het Umayyaden rijk zich nog een aantal decennia te handhaven, maar in 1031 viel het uiteen in een aantal *taifa* staten. In 1050 was er dus sprake van een versplinterd al-Andalus en sterkere christelijke rijken. Deze situatie bood mogelijkheden voor vorsten aan beide zijden.

In de elfde eeuw vonden er belangrijke veranderingen plaats binnen Europa, die ook invloed hadden op het Iberische schiereiland. De bevolking groeide en Europese edelen gingen hun fortuin zoeken buiten het Frankische rijk. Daarnaast werd, onder invloed van de Gregoriaanse hervormingen die begonnen met paus Alexander II, het christendom militanter. Deze twee ontwikkelingen betekenden dat de interesse in het Iberische schiereiland vanuit Europa toenam. De strijd tegen de Moren begon steeds meer een religieuze toon te krijgen. Dit was niet nieuw, maar in voorgaande eeuwen hadden vooral politieke overwegingen de boventoon gevoerd in de verhoudingen op het schiereiland. Ook in al-Andalus begon de weerzin tegen het andere dominante geloof toe te nemen. Hiermee was al begonnen onder al-Mansur, die in de Heilige Oorlog tegen de christelijke koninkrijken een van de weinige bindmiddelen binnen de Moorse samenleving zag. Met de nieuwe dominante positie van de christelijke staten nam deze afkeer enkel toe. De val van Toledo in 1085 bezegelde de nieuwe spanningen en maakte aan de Moorse vorsten duidelijk dat zij alleen niet langer in staat waren om de christelijke koninkrijken te weerstaan.

De val van Toledo was een belangrijke overwinning voor Alfonso VI van León, maar wierp ook een aantal problemen op. De stad was verwijderd van de oude verdedigingswerken en dus kwetsbaar. Bovendien had het een zeer groot en leeg achterland dat eventuele Moorse legers toegang kon bieden tot het koninkrijk. Om deze reden begon Alfonso na de inname met een ambitieus kolonisatie project waarbij het achterland van de stad werd getransformeerd in een militaire *frontier*. Dit project werd onder zijn opvolgers voortgezet en maakte het mogelijk dat Toledo in christelijke handen bleef. Aan Moorse zijde werd gezocht naar een oplossing voor de christelijke dominantie. Deze werd gevonden in het overhalen van een nieuwe Noord-Afrikaanse invasiemacht onder leiding van Yusuf ibn Tashufin. Deze Berberse krijgshoofd en religieuze vernieuwer slaagde erin om een verdere christelijke opmars te voorkomen en hen zelfs gedeeltelijk terug te dwingen. De komst van ibn Tashufin en zijn

opvolgers, die de naam Almoraviden kregen, bleek echter een tweesnijdend zwaard voor de *taifa* vorsten. Zij werden door de Almoraviden onderworpen en verloren zo hun onafhankelijkheid. Bovendien brachten de Noord-Afrikanen een puriteinse vorm van islam met zich mee die populair werd onder het gewone volk. Dit beperkte de politieke mogelijkheden voor de Moorse heersers sterk.

Na de val van Toledo vond er dus een verharding plaats in de verhoudingen tussen moslims en christenen op het Iberische schiereiland. De politieke mogelijkheden voor vorsten namen af en er was minder ruimte voor transnationale samenwerking. Andere vormen van samenwerking bleven evenwel bestaan, bijvoorbeeld de inzet van christelijke huurlingen door islamitische vorsten in Noord-Afrika. Er was nog steeds behoefte aan de militaire expertise van de christenen onder de islamitische vorsten. Ook voor christenen was het in dienst treden bij een islamitische vorst na de val van Toledo aantrekkelijk.

Literatuurlijst

- Abulafia, David, 'Introduction: Seven Types of Ambiguity, c. 1100-c. 1500', in: David Abulafia en Nora Berend (eds.), *Medieval Frontiers: Concepts and Practices* (Cornwall 2002) 1-34.
- Bartlett, Robert, *The Making of Europe: Conquest, Colonization, and Cultural Change, 950-1350* (Londen 1993).
- Barton, Simon, 'Traitors to the Faith? Christian Mercenaries in al-Andalus and the Maghreb, c. 1100-1300', in: Roger Collins en Anthony Goodman (eds.), *Medieval Spain: Culture, Conflict and Coexistence Studies in Honour of Angus MacKay* (New York 2002) 23-45.
- Burns, Robert J., 'The Significance of the Frontier in the Middle Ages', in: Robert Bartlett en Angus MacKay (eds.), *Medieval Frontier Societies* (New York 1989) 307-330.
- Collins, Roger, *Early Medieval Spain: Unity in Diversity, 400-1000* (London 1995).
- Davies, Rees, 'Fragmented Societies: Ireland and Wales', in: Robert Bartlett en Angus MacKay (eds.), *Medieval Frontier Societies* (New York 1989) 77-100.
- Jiménez, Manuel Gonzalez, 'Frontier and Settlement in Castille', in: Robert Bartlett en Angus MacKay (eds.), *Medieval Frontier Societies* (New York 1989) 49-74.
- Lomax, Derek W., *The Reconquest of Spain* (New York 1978).
- MacKay, Angus, 'Religion, Culture and Ideology on the Late Medieval Castilian-Grandadian Frontier', in: Robert Bartlett & Angus MacKay (eds.), *Medieval Frontier Societies* (New York 1997) 217-243
- O'Callaghan, Joseph F., *Reconquest and Crusade in Medieval Spain* (Philadelphia 2003).

Rosenwein, Barbara H., *A Short History of the Middle Ages* (Third edition Toronto 2009).